

Schleiermacher i Skandinavia (1833)

En reiserapport med vekt på besøket i Christiania

Sigurd Hjelde

Professor emeritus, Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo
sigurd.hjelde@ikos.uio.no

SAMMENDRAG

Friedrich Schleiermacher foretok mange reiser, ikke bare innenfor Tyskland, men også til utlandet. Hans siste reise, i det siste leveåret (1833), gikk til Skandinavia. Oppholdet i København er vel dokumentert i faglitteraturen, men det foreligger ingen tilsvarende beretning om de mange ukene på svensk og norsk jord. Hensikten med denne artikkelen er å undersøke denne lengste etappen. Hvilke byer og steder besøkte Schleiermacher, hvem hadde han kontakt med, og hva opplevde han ellers underveis? Og – til sist: hvorfor gav han seg egentlig ut på et så omfattende og slitsomt program som en mange ukers reise må ha vært på den tiden?

Nøkkelord

Friedrich Schleiermacher, Carl Gustav von Brinkman, Henrich Steffens, skandinavisk åndsliv i første del av det nittende hundreåret

SUMMARY

Friedrich Schleiermacher went on many journeys. His last journey, in 1833, took him to Scandinavia. His stay in Copenhagen at the end of the journey is sufficiently documented by scholars, but there exists no corresponding account of the many weeks on Swedish and Norwegian soil. The aim of the present paper is to examine this longest part of the journey: Which towns and places did Schleiermacher visit, with whom did he have contact and what else did he experience on his way? And, finally: What was the motivation for embarking on such a journey that must certainly have been strenuous during this period of our history?

Keywords

Friedrich Schleiermacher, Carl Gustav von Brinkman, Henrich Steffens, Scandinavian intellectual life in the first part of the nineteenth century

INNLEDNING

Å, så velgjørende det er når man noen uker *helt* kan glemme! Under de nåværende omstendighetene er dette for meg den største velsignelsen ved en reise, og gudskjelov kan jeg det i en høy grad. Slik kan jeg ganske likeglad spøke over de samme gjenstandene som hjemme berører meg på smerteligste vis.

Med disse ordene har den tyske teologen Friedrich Schleiermacher (1768–1834) i et brev til en venn¹ gitt uttrykk for den gleden og tilfredsstillelsen som en reise kunne gi ham. Han foretok da også mange reiser i løpet av sitt liv og er blitt karakterisert som en reiselysten person.² Mer kjent er han likevel som en av de viktigste grunnleggerne av moderne protestantisk teologi og dermed som en av de betydeligste teologene i nyere tid. I sin barndom og ungdom var han sterkt preget av den herrnhutiske vekkelsen, en pietistisk retning der de religiøse følelsene ble tillagt en sentral plass i fromhetslivet. Som ung student i Halle (1787–1789) ble han etter hvert kritisk ikke bare til herrnhuternes lære og praksis, men også – på linje med opplysningstidens religionskritikk – til grunnleggende kristne trostanke om skyld og soning, frelse og fortapelse. Etter farens ønske fullførte han likevel teologistudiet, selv om hans interesse i de nærmeste årene nok mer gikk i retning av filosofi og klassisk litteratur. Spesielt var han opptatt av den nederlandske tenkeren Baruch Spinoza (1632–1677), som mange tolket som talsmann for en panteistisk virkelighetsforståelse, men i disse årene gav han seg også i kast med å oversette Platons skrifter til tysk, et prosjekt som skulle følge ham gjennom hele livet.

Mens han noen år var prest i Berlin (1796–1802), kom Schleiermacher i kontakt med førende representanter for den gryende romantiske bevegelsen. Her hadde han også sitt gjennomslag som teologisk tenker og forfatter. I sine berømte «taler» til religionens «dannete foraktere» (1799) vendte han seg nå mot opplysningstidens rasjonalisme, der religionen ble redusert til et middel i moralens tjeneste. På moderne vis lokaliserte også Schleiermacher religionen innenfor menneskenaturen, men henviste den verken til tenkningens eller handlingens, men til følelsens område. Religionens vesen, mente han, er «sans og smak for det uendelige», og denne sanne, ekte religionen søkte han ikke i noen abstrakt, fornuftig idé, men i de virkelige, historiske religionene.

Sin første universitetsstilling fikk Schleiermacher da han i 1804 ble utnevnt til professor i teologi i Halle, der han selv hadde studert i sin ungdom. Men der ble han i bare to år. Napoleon inntok byen i 1806 og stengte universitetet. En ny sjanse åpnet seg for Schleiermacher i 1810, da Humboldt-universitetet i Berlin ble opprettet. Schleiermacher var en av de ledende skikkelsene, og som professor i teologi ble han værende her livet ut. Han foreleste over et bredt spektrum av teologiske og filosofiske emner og utgav klassiske framstillinger både av det teologiske studiet og av den kristne tro. I denne artikkelen skal vi imidlertid

1. I brev til Joachim Christian Gaß (Berlin, 22.10.1824), jf. *Aus Schleiermacher's Leben*. In Briefen, IV (utg. Wilhelm Dilthey; Berlin: Georg Reimer, 1863), 321f.
2. Kurt Nowak, *Schleiermacher: Leben, Werk und Wirkung* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001), 444; "Schleiermacher, der leidenschaftlich Reisende", – Martin Redeker, *Friedrich Schleiermacher* (Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1968), 301; "[...] ein weltoffener Freund von Reisen, die er fast jedes Jahr [...] durchführte".

ikke gå nærmere inn på Schleiermachers virke som teolog, men på den reisen til Skandinavia som han sammen med en venn foretok på sensommeren og høsten 1833, i det som skulle bli hans siste leveår. Oppholdet hans i København mot slutten av reisen, der han ble hyllet og feiret i stor stil, er vel dokumentert i faglitteraturen.³ De mange ukene gjennom Sverige og Norge har jeg tatt for meg i en tyskspråklig artikkel,⁴ men i en norsk versjon kan det også være grunn til å vie spesiell oppmerksomhet til oppholdet i Christiania.

SCHLEIERMACHERS SKANDINAVISKE REISE – ET OVERBLIKK

Om det å få anledning til å glemme var et vesentlig poeng for Schleiermacher som turist, kunne han saktens vente seg rikt utbytte av turen til Skandinavia. Godt og vel ni uker var han underveis; tirsdag 6. august forlot han Berlin, fredag 11. oktober var han tilbake. De siste ti dagene oppholdt han seg riktignok på tysk jord, nærmere bestemt sammen med familien sin på eiendommen til sin reisefelle, grev Heinrich Ludwig Wilhelm Karl av Schwerin-Putzar. Det å reise tok sin tid den gangen – to år før Tyskland fikk sin første jernbanelinje. Over land måtte lange strekninger tilbakelegges med hest og vogn; bare til sjøs hadde den moderne tid begynt å gjøre seg gjeldende. Både over Østersjøen og Skagerak og på et par strekninger langs den svenske østkysten kunne de reisende dra nytte av dampskips fordeler.

Overfarten over Østersjøen brakte Schleiermacher og Schwerin fra Greifswald til Ystad. Derfra gikk turen først vestover, til Malmö og universitetsbyen Lund. Der oppsøkte Schleiermacher en yngre svensk teolog, Henrik Reuterdaahl (1795–1870), som på den tiden nok var den mest helhjertede tilhengeren av Schleiermacher og hans teologi i Sverige. Fra 1828 var han medutgiver av *Theologisk quartalskrift*, der han programmatisk gikk inn for en tidsmessig teologi og åpent bekjente seg som tilhenger av Schleiermacher. Og da han noen år senere (1837) utgav en *Inledning till theologien*, fulgte han det mønsteret som Schleiermacher hadde anlagt i sin *Kurze Darstellung des theologischen Studiums* (1810/1831).⁵

Schleiermachers besøk hos Reuterdaahl var øyensynlig ikke meldt på forhånd. Slik Reuterdaahl ganske levende beskriver møtet, trådte Schleiermacher – «en liten puckelryggig gubbe med stort hofvud, klara, ljusa ögon och snällrika andletsdrag» – likeså uventet som overraskende inn i boligen hans. Først senere ble det klart for Reuterdaahl at han hadde sin tidligere lærer og gode venn, Esaias Tegnér, å takke for dette «utomordentligt värderika» møtet. Underveis til et kuopphold i Karlsbad samme sommer hadde Tegnér besøkt Schleiermacher i Berlin og gjort ham oppmerksom på Reuterdaahl,⁶ som nå fikk gleden av å vise

3. Jon Stewart, «Schleiermacher's Visit to Copenhagen in 1833», *Zeitschrift für Neuere Theologiegeschichte* 11 (2004): 279–302. I sin store Schleiermacher-biografi konsentrerer også Kurt Nowak all oppmerksomhet omkring oppholdet i København, jf. Nowak, *Schleiermacher*, 444–447.
4. «Schleiermachers skandinaviske Reise», ventes trykt i *Zeitschrift für Neuere Theologiegeschichte* i 2018.
5. Om Reuterdaahl, se *Svenskt biografiskt lexikon* 30: 26–36.
6. Denne opplysningen stemmer overens med innholdet i et brev som Tegnér fra Berlin skrev til sin kone (17.6.1833). Han forteller her at han en kveld hadde vært invitert til teselskap hos Schleiermacher, der mange lærde og litterater var samlet, og han bad henne om å gi Reuterdaahl et vink om Schleiermachers forestående besøk i Lund. Denne beskjeden kan åpenbart ikke ha kommet videre til Reuterdaahl. Jf. Esaias Tegnér: *Brev i urval* 2 (Stockholm: AWE/Gebers, 1982), 78.

de tyske gjestene universitetet, biblioteket og domkirken. Mot slutten av beretningen sin vedgår Reuterdaahl at hans hengivenhet for Schleiermacher nok hadde svalnet noe med årene,⁷ men «ännu i dag», bekrefter han, «är det mig ousägligen kärt att en gång hafva stått i personlig beröring med denne herrlige man, som på vår tids filosofi och theologi haft ett så stort inflytande».⁸

Oppholdet i Lund varte bare noen timer. Videre gikk turen først østover, til Karlskrona, derfra nordover i retning av Stockholm. Overnattingssteder underveis var blant annet Växjö, Jönköping og Motala. På godset Husby i nærheten av Söderköping, der Schwerin hadde svenske slektninger, ble de to netter, før turen fortsatte med båt fra Norrköping til Stockholm.

I Stockholm ble de reisende en ukes tid. Og Stockholm var utvilsomt det overordnede målet for Schleiermachers reise til Skandinavia. Her bodde Carl Gustaf von Brinkman (1764–1847),⁹ en svensk diplomat og kulturpersonlighet som Schleiermacher hadde kjent siden ungdomstiden. Elleve år gammel var Brinkman av sine foreldre blitt sendt til herrnhuternes pedagogiske institusjoner i Tyskland og tilbrakte hele ti år der. Her lærte Schleiermacher ham å kjenne, og de to ble venner for livet; det var et vennskap som de holdt ved like gjennom mer eller mindre regelmessig brevskrivning.¹⁰ Et talende vitnesbyrd om dette nære og trofaste forholdet er det faktum at Schleiermacher dediserte både den andre og den tredje utgaven av sine taler *Über die Religion* til Brinkman. Etter mange års atskillelse ville Schleiermacher nå først og fremst få anledning til å se ungdomsvennen igjen. Datidens reisevilkår og de to herrenes alder tatt i betraktning var det rimelig å vente at dette ville bli det siste gjensynet.

Gjennom Brinkman fikk de tyske gjestene både se de viktigste severdighetene i Stockholm og møte representanter for byens sosiale og kulturelle elite. Men Schleiermacher hadde også en teologisk samtale med Frans Michael Franzén (1773–1867), en svensk – opprinnelig finlandssvensk – teolog som hadde et langt mer kritisk forhold til Schleiermachers teologi enn Reuterdaahl.¹¹ Både Schleiermacher og Franzén var prominente skikkelser innenfor den romantiske bevegelsen, og i likhet med Schleiermacher hadde også Franzén i sin barndom og ungdom opplevd en vekkelseskristendom som rommet element av herrnhuternes pietisme. Men Franzén holdt fast på en bibelsk begrunnet luthersk ortodoksi og kunne ikke følge Schleiermacher i hans forsøk på å legge menneskets religiøse selvbevissthet til grunn for en kristen tros lære. Noen år senere kom denne kritiske innstillingen overfor Schleiermacher åpent til uttrykk i Franzéns oppgjør med Nils Ignell (1806–1864),

7. Jf. Gustaf Aulén, *Reuterdahls teologiska åskådning med särskild hänsyn till hans ställning till Schleiermacher* (Uppsala/Stockholm: W. Schulte, 1907). Jf. også Aleksander Radler, *Religion und kirchliche Wirklichkeit: Eine rezeptionsgeschichtliche Untersuchung des Schleiermacherbildes in der schwedischen Theologie* (Lund: CWK Glerup, 1977), 38–61.

8. Henrik Reuterdaahl, *Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer* (Lund: C.W.K. Gleerups förlag, 1920), 111f.

9. Om Brinkman, se *Svenskt biografiskt lexikon* 6: 283–292.

10. Jf. *Aus Schleiermacher's Leben*, IV og *Mitteilungen aus dem Litteraturarchive in Berlin*, Neue Folge 6. Briefe von Karl Gustav Brinckmann an Friedrich Schleiermacher, Berlin 1912.

11. Om Franzén, se *Svenskt biografiskt lexikon* 16: 425–437. Jf. også Sven L. Anderson, *En romantikens kyrkoman. Frans Michael Franzén och den andliga förnyelsen i Sverige under förra delen av 1800-talet* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 31, 1977).

den første entusiastiske talsmannen for den liberale teologien i Sverige.¹² Hans metodiske læremestere var Schleiermacher og Hegel, og Franzén – også en betydelig lyriker – sammenfattete kjernen av sin kritikk i denne korte strofen:

Hur du må din Schleiermacher skatta;
Ingen kyrka byggs af honom dock.
Präst i Luthers, *der* ditt kall omfatta,
Hon er Christi; därför står hon ock.¹³

Vesentlige teologiske meningsforskjeller mellom Franzén og Schleiermacher kan nok også ha kommet opp i samtalen deres, men de to skiltes i alle fall, som Schleiermacher betoner i brev til kona,¹⁴ i svært vennlige former.

Neste stopp på turen var universitetsbyen Uppsala; Brinkman fulgte med på båtturen dit. Annerledes enn i Lund var det ingen teolog Schleiermacher ønsket å treffe her, men to historikere som i tidligere år hadde besøkt ham i Berlin på sine respektive dannelsesreiser på kontinentet: Erik Gustaf Geijer (1783–1847) og Per Amadeus Atterbom (1780–1855).¹⁵ Som unge akademikere ble både Geijer og Atterbom grepet av ideene til den tyske romantiske filosofien, og begge ble førende representanter for den romantiske bevegelsen i Sverige. Som diktere og litteraturkritikere har de begge også fått en plass i den svenske litteraturhistorien. I sin filosofi var de nok sterkere inspirert av andre sentrale romantikere enn Schleiermacher, først og fremst av Friedrich von Schelling og brødrene August Wilhelm og Friedrich Schlegel. Schleiermacher opplevde de nok som en åndsfrende, ettersom de delte og verdsatte hans romantisk bestemte kritikk av opplysningstidens rasjonalisme, men verken den ene eller andre synes i vesentlig grad å ha mottatt grunnleggende impulser fra ham. Ja, i sin erindringsbok *Minnen från Tyskland och Italien* leverer Atterbom faktisk en lett ironisk kritikk av Schleiermacher som predikant.¹⁶ Både på utreisen til Italia (1817) og på hjemreisen (1819) stoppet Atterbom i Berlin og hørte begge gangene Schleiermacher preke; men han lar leserne forstå at Schleiermachers forkynnelse i alle fall ikke svarte til hans eget prekenideal.

Likesom i Lund besøkte Schleiermacher også i Uppsala domkirken og universitetet – og dessuten den botaniske hagen. På universitetet ble gjestene høytidelig mottatt med tale av rektor, og med sang og *vivat*-rop ble Schleiermacher og Brinkman hyllet av studentene, før de to vennene om kvelden tok avskjed fra hverandre for siste gang.

Schleiermacher og Schwerin fortsatte ennå et stykke nordover, før de ved Gävle, turens nordligste punkt, vendte innover i landet til Falun. Derfra satte de kursen sørvestover

12. Om Ignell, se *Svenskt biografiskt lexikon* 19: 757f.

13. I et brev til Ignell (4.6.1843), jf. Anderson, *En romantikens kyrkoman*, 182.

14. *Aus Schleiermacher's Leben*. In Briefen, II (utg. Wilhelm Dilthey; Berlin: Georg Reimer, 1860), 493 (Stockholm, 24. august).

15. Om Geijer, se *Svenskt biografiskt lexikon* 17: 10–22; jf. også John Landquist, *Erik Gustav Geijer: Hans levnad och verk*. Stockholm (Stockholm: P.A.Norstedt & Söners Förlag, 1924). Om Atterbom, se *Svenskt biografiskt lexikon* 2: 417–434.

16. P.D.A. Atterbom, *Minnen från Tyskland och Italien* (Stockholm: Svenska Akademien i samverkan med Atlantis, 2002, I: 72f; II: 633f.).

– skrått gjennom Sverige via Örebro, Mariestad, Lidköping, Vänersborg og Trollhättan – like til Uddevalla ved den svenske vestkysten. Så bar det nordover igjen, forbi Strömstad og over grensen til Norge. På veien fram til Christiania overnattet de først i Fredrikstad, deretter i Prinsdal, rett før Christiania. I vakkert vær kom de tidlig om morgenen dagen etter, mandag 9. september, over Ekeberg fram til den norske hovedstaden og tok inn på Hotel du Nord.¹⁷

Også i Christiania ble Schleiermacher og Schwerin værende en ukes tid, rett nok slik at den første halvdel av oppholdet ble brukt til en ekskursjon, der de øyensynlig hadde følge av den fremragende geologen Balthazar Keilhau. Målet var den vakre naturen i Telemark. Men allerede tirsdag morgen sviktet godværet. Schleiermacher forteller hvordan tåka spilte dem et kjedelig puss nettopp der hvor de skulle ha den mest henrivende utsikt;¹⁸ og da regnet på onsdag kom i bøtter og spann, måtte de gi opp Telemark. Helt uten utbytte synes turen likevel ikke å ha vært. De rakk ikke bare å besøke Blaafarveværket på Modum med de tilhørende koboltgruvene, men også Kongsberg, bergverksbyen med landets største trekirke.

Etter at de kom tilbake til Christiania på torsdag formiddag, fikk de tyske gjestene anledning til å lære byen og omgivelsene nærmere å kjenne. Keilhau førte dem både til universitetets mineralogiske samlinger og til Oldsakssamlingen, der historikeren Rudolf Keyser (1803–1864) tok imot dem og viste dem rundt. Andre programposter var et besøk hos professor Georg Sverdrup, en visitt hos byens biskop, samtaler med de to teologiske professorene, Svend Borchmann Hersleb og Stener Johannes Stenersen, og et festlig samvær hos Frederik Holst, professor i medisin, på fredagskvelden. På lørdag ble det en ny rundtur, denne gangen i byens nærmeste omegn; i kalenderen sin nevner Schleiermacher steder som Maridalen, med Hammeren og Maridalsvannet, og Bogstad gård.

Etter et besøk hos filosofen Niels Treschow om formiddagen søndag 15. september la de reisende ved middagstider ut på neste etappe, med kurs for Göteborg og København. Etter som båten til Göteborg først hadde avgang tirsdag 17. september, hadde de bestemt seg for å følge landeveien til Fredriksvern (Stavern) og ta båten derfra i stedet. På den måten hadde de anledning til å se en teaterforestilling i Drammen den første kvelden og til å tilbringe neste natt på Jarlsberg hovedgård ved Tønsberg, der de fikk stifte bekjentskap med grev Herman Wedel-Jarlsberg og hans familie.

Oppholdet i Göteborg varte to dager. Her ble det sosial omgang med personer fra den svenske adelen, blant annet med slektninger av Schwerin. Men Schleiermacher rakk også en samtale med biskopen, og den inspirerte ham til en relativt utførlig beretning om forskjellige kirkelige forhold i bispedømmet.

Videre gikk turen sørover langs den svenske vestkysten, over Varberg, Falkenberg og Halmstad til Helsingborg. Om morgenen søndag 22. september satte de over Øresund og kom samme kveld fram til København. Her i den danske hovedstaden, hvor de også ble

17. Hotel du Nord med adresse i Dronningens gate 13, etablert i 1828, var Christianias første fasjonable hotell (jf. *Dagsavisen*, 5.11.2015).

18. Jf. *Aus Schleiermacher's Leben* II, 498 (Christiania, 14. September). Av Schleiermachers «Tageskalender» går det klart fram at stedet var «Kongens utsikt» ovenfor Sundvollen, med utsyn over Tyrifjorden og Ringerike.

en hel uke, opplevde Schleiermacher utvilsomt høydepunktet av reisen hva angår høytideligheter og festligheter. Her var han vel kjent, både i universitetsmiljøet og i kultureliten for øvrig. Bak den storstilte mottakelsen stod flere framtrepende tilhengere av ham, blant dem dikteren Adam Oehlenschläger (1779–1850), filosofen Frederik Christian Sibbern (1785–1872) og teologiprofessoren Henrik Nicolai Clausen (1793–1877), som selv hadde hørt og blitt begeistret for Schleiermacher under et studieopphold i Berlin. Av professorer som av studenter ble den tyske berømmelsen flere ganger feiret og besunget som en helt, og på dagen for avreisen, søndag 29. september, slapp man ham først fri etter at han hadde holdt prekenen ved gudstjenesten. Med tanke på den forsinkete avreisen ble det ordnet med en egen dampbåt som brakte de tyske gjestene – og med dem flere andre festdeltakere – over Øresund til Malmö.¹⁹ For å spare tid og dårlige veier hadde Schleiermacher og Schwerin nemlig bestemt seg for ikke å reise via Lübeck, men å ta samme rute som på utreisen. Etter en siste natt på svensk jord og en nattlig overfart over Østersjøen kunne de om formiddagen tirsdag 1. oktober gå vel tilfreds i land i Greifswald.

INNTRYKK, ERFARINGER OG OPPLEVELSER UNDERVEIS

I hovedtrekk har vi nå fulgt Schleiermacher og grev Schwerin på deres reise gjennom Skandinavia. Framstillingen bygger på to hovedkilder som utfyller hverandre gjensidig: for det første de brevene som Schleiermacher underveis skrev til sin kone,²⁰ som på denne tiden befant seg på et feriested på Rügen, for det andre hans «Tageskalender» fra de respektive ukene i året 1833.²¹ Brevene beretter i levende, fortellende form om erfaringer og opplevelser underveis, kalenderen er for det meste i telegramstil, delvis bare skrevet ned i form av stikkord. Her er ikke alt like lett forståelig, og noen gåter lar seg knapt løse. Men når det gjelder mange detaljer, tetter kalenderen likevel flere hull som brevene etterlater.

Selv om det er begrenset hva kildene lar oss vite om hva Schleiermacher og Schwerin opplevde i fremmed land, gir de likevel en del interessante opplysninger. På sine mange dagsetapper med hest og vogn måtte de reisende vanligvis stå tidlig opp, helst klokka fire, for at de om kvelden skulle ha tid nok på bestemmelsesstedet til å ordne med bestillingen for neste dag. Hadde de en kortere og lettere etappe framfor seg, kunne de kanskje vente til klokka seks. Som for de fleste reisende spilte været naturligvis en viktig rolle, og det virker som om det var ganske skiftende i Sverige i august 1833. Sant nok, det er også snakk om oppklaring, men oftere om dårlig vær. Fra Stockholm heter det for eksempel at været har den «særegenheten» at det «alltid er vakkert om natta, men månen spiser det opp og etterlater oss bare det dårlige for dagen».²² På veien sørvestover fra Gävle mot norskengrensen hadde de visstnok «bare *en* vakker dag og et par gode timer», så Schleiermacher bemerker:

19. Stuart, «Schleiermacher's Visit», 287.

20. *Aus Schleiermacher's Leben* II: 478-508.

21. I regi av Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften er Schleiermachers «Tageskalender» fra 1833 nylig blitt transkribert av Elisabeth Blumrich og dermed gjort allment tilgjengelig for forskningen.

22. *Aus Schleiermacher's Leben* II: 491 (Stockholm, 24. august).

Det stakkars landet er ynkerdig å se til; de skjønneste enger, der kveget nå skulle forlyste seg, står dypt under vann, og det herligste korn ligger dels ennå uslått på marka, uten noen som helst utsikt til å bli helt modent, dels står eller henger det til tork på jordet, men blir våtere og våtere dag for dag.²³

Flere notater i kalenderen bevitner, som dette brevsitatet, at Schleiermacher ikke bare hadde et våkent øye for landskapet, men også for jordbruket. En spesiell interesse viser den filosofisk orienterte teologen ellers for noe så håndfast som jordbunnen og dens bestanddeler; en og annen gang støter man i kalenderen på sakkyndige geologiske observasjoner. I denne retningen peker også hans ønske om å besiktige de forskjellige gruvene underveis. Slik sett hadde han ikke kunnet ønske seg noe bedre reisefølge på rundturen i Norge enn den eminente geologen og fjellkjenneren Keilhau.

Heller ikke i Norge var været, som allerede nevnt, alltid på de reisendes side; den planlagte turen til Telemark måtte de gi avkall på. Mer hell hadde de på veien fra Christiania til Jarlsberg. Etter teaterforestillingen i Drammen var det på sen kveldstid overhodet ikke kjølig, og dagen etter var det så varmt at sola simpelthen ble plagsom i middagstimen. Men – trist eller vennlig vær, Schleiermacher forsikret sin kone at regnet ikke hadde gått dem på humøret løs. Tydeligvis har de to også kommet «svært godt» ut av det med hverandre som reisekamerater, noe Schleiermacher fører tilbake på det faktum at de hadde omtrent de samme tilbøyelighetene: «I vogna forgår tiden i en behagelig avveksling mellom søvn, samtale og stille betraktning».²⁴ Mer enn én gang forsikrer han kona likeledes om at han tross alle anstrengelser er i beste form, og en eneste gang der han i brevene kommer inn på den finansielle siden av reisen, beroliger han henne med å tilstå at Schwerin og han selv ikke på noen måte lot det mangle på noe, men overalt tok det beste som var å få. Helt tilfreds synes de tyske gjestene likevel ikke – i hvert fall ikke til å begynne med – å ha vært med det de fikk å spise. Etter fem dager heter det fra Jönköping:

Det svenske kjøkkenet har vi heller ikke helt kunnet forsone oss med. Suppen mangler helt og holdent. Storfekjøtt har vi heller ikke sett. Nesten alt har en fordervet og det meste dessuten en ubehagelig smak. Først nå i kveld har det gått bedre med oss, med en stek som var ny for oss begge, en orrhane.²⁵

Et visst ubehag har åpenbart også sjøreisene forårsaket. Allerede på utreisen over Østersjøen, som Schleiermacher relativt utførlig beskriver som «vårt eventyr», gikk verken han selv eller hans reisefelle klar av sjøsyke, og over Skagerak gikk det ikke bedre med dem. Mot denne bakgrunnen bemerker Schleiermacher rett før den korte overfarten fra Helsingborg til Helsingør: «I morgen går vi over Øresund, og der håper vi endelig en gang ikke å bli sjøsyke, fordi man knapt har tid til det.»²⁶

23. Idem 495 (3. september, uten stedsangivelse).

24. Idem 492 (Motala, 15. august).

25. Idem 487f (Jönköping, 14. august).

26. Idem 501 (Helsingborg, 21. september).

Nok en vanskelighet lå naturligvis i det fremmede språket. Schleiermacher mente nok underveis i Sverige at de ved avreisen ville ha lært omtrent så mye at de skulle kunne klare seg på et vis, men inntil videre gikk det ikke uten komplikasjoner. Ikke sjelden bød for øvrig også den gjensidige forståelsen på høyere sosialt nivå på visse problem. Verken i Sverige eller Norge kunne man uten videre gå ut fra at tysk var det foretrukne konversasjonsspråket. Det opplevde gjestene både på Husby, hos Schwerins svenske slektninger,²⁷ og hos grev Wedel-Jarlsberg. Grevens selv, attesterer Schleiermacher, snakket riktignok «fullkomment godt tysk», mens kona og datteren bare behersket fransk som sitt eneste fremmedspråk.²⁸ Og heller ikke en akademiker som Rudolf Keyser snakket tysk, etter det Schleiermacher noterte fra besøket i Oldsaksamlingen i Christiania.

Også i Stockholm så Schleiermacher seg stilt overfor en språklig utfordring. De svenske slektningene til Schwerin insisterte på at det for begge reisende – greven og den lærde professoren – skulle ordnes med foretrede for kongen, Karl 14 Johan. Schleiermacher var lite begeistret for initiativet. Han fryktet for at en dag eller to ekstra i Stockholm ville kunne forstyrre reiseruta videre. Men også den rent språklige siden av saken gjorde ham betenkt, noe han tilstod i brev til kona: «Jeg har ikke den minste lyst til å blamere meg overfor denne gascogneren med fransken min. Er det på noen måte mulig, så holder jeg meg unna.»²⁹ Dermed var det en skikkelig lettelse for ham da det i siste omgang ikke ble noe av audiensplanene.

Et hovedtema, som løper som en rød tråd gjennom brevene fra Schleiermacher, er brevvekslingen selv. Han beklager seg gjentatte ganger over hvor vanskelig det rent praktisk var å skrive – som regel om kvelden med utilstrekkelig lys og ofte også med dårlig utstyr. Men framfor alt er han opptatt av postgangen mellom Tyskland og Skandinavia. For ikke bare skrev han brev underveis og sendte dem der hvor han mente det ville være gunstig; samtidig ventet han – ja, på grunn av flere skuffelser ventet han nesten lengselsfullt på brev fra kona. Etter at han 19. august hadde mottatt et brev fra henne på Husby, varte det helt til 18. september før han i Göteborg fikk nok et livstegn fra henne. Som et uttrykk for denne lange ventingen og for spenningen mellom skuffelse og håp kunne han ikke holde tilbake et hjertesukk som dette: «Hadde jeg kunnet holde det for mulig at jeg kunne bli værende så lenge uten melding, så ville jeg ikke ha foretatt denne lange reisen.»³⁰

SCHLEIERMACHER I CHRISTIANIA

Sammenliknet med Stockholm og København var Christiania i de første tiårene av det 19. hundreåret en ganske liten by. Først etter 1814, da Norge som en følge av napo-

27. Her på Husby måtte Schleiermacher på en spasertur samle sammen hele sin «munfull fransk» for å underholde en fetter av Schwerin (idem 490, Husby, 19. august), og under et kaffebesøk hos en kusine i Trollhättan, der fruene bare snakket fransk og mannen bare engelsk, måtte gjestene «radbrekke» på begge språkene (idem 497, Kviström, 6. september).

28. Idem 499 (Jarlsberg, 17. september).

29. Idem 492 (Stockholm, 25. august).

30. Idem 500 (20. september, uten stedsangivelse).

leonskrigene ble overført fra det dansk-norske dobbeltmonarkiet til en personalunion med Sverige, var det blitt utviklet hovedstadsfunksjoner i Christiania, i det minste for innenriksaker. I 1811 ble universitetet opprettet, der den akademiske virksomheten kom i gang fra 1813. Det teologiske fakultetet hadde til å begynne med to lærerkrefter, professorene Svend Borchmann Hersleb (1784–1836) og Stener Johannes Stenersen (1789–1835).³¹ Hersleb underviste i alle teologiske fag, men tok seg spesielt av Det gamle testamentet og dogmatikken, mens Stenersen betraktet nytestamentlig eksegesi og kirkehistorie som sine spesialområder. I 1832 ble staben utvidet med en dosent, Jacob Frederik Dietrichson.

I sine teologiske hovedtanker stod både Hersleb og Stenersen fra først av under innflytelse av den danske presten Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783–1872). Som venner av ham brevvekslet de også med ham. Mot opplysningstidens rasjonalistiske teologi, som var toneangivende i København, gikk Grundtvig inn for en «kirkelig anskuelse» som betonte betydningen av den oldkristne dåpsbekjennelsen som norm for kristen tro og teologi. Kampen mot rasjonalismen delte begge nordmennene fullt og helt med Grundtvig, men de utviklet seg selv i retning av en teologi som var sterkere preget av biblisme og konfesjonell lutherdom. Begge stod under et sterkt arbeidspress, og Stenersen led ofte av sykdom, så for den ene som for den andre kom den selvstendige forskningen til kort. Navnet Schleiermacher var selvsagt kjent for dem, men ingenting tyder på at de for alvor hadde forholdt seg til tankene eller verkene hans.³²

Annerledes enn i Stockholm og Uppsala hadde Schleiermacher ingen personlig kjente i Christiania. Imidlertid lærte han i yngre år, som professor i Halle, en mann å kjenne som var født i Norge, nemlig Henrich Steffens (1773–1845).³³ Sine skoleår og sin tid som student tilbrakte Steffens i Danmark, men han drog til Tyskland for videre utdanning, dels i filosofi og dels i geologi, og søkte, til tross for atskillige hindringer, en akademisk løpebane der. Som kolleger i Halle ble Schleiermacher og Steffens også gode venner, et forhold de bevarte livet ut, og i Christiania oppsøkte Schleiermacher folk som Steffens stod i vennskaps- eller slektskapsforhold til og hadde anbefalt som gode kontakter.³⁴ Etter det Schleiermacher skrev til sin kone, var de da også særdeles vennligsinnet og hjelpsomme på alle måter.³⁵ I første rekke er det her snakk om Balthazar Mathias Keilhau (1797–1858).³⁶ Norges første betydelige geolog, og medisinprofessoren Frederik Holst (1791–1871).³⁷ Steffens var på et lengre besøk i Norge i 1824, og under dette oppholdet hadde Keilhau fulgt ham på en fjellvandring. Den unge geologen hadde imponert Steffens så overveldende med

31. Om Hersleb, se *Norsk Biografisk Leksikon* 6¹: 46–50; 4²: 250; om Stenersen, se *Norsk Biografisk leksikon* 14¹: 517–521; 8²: 412.

32. Jf. Andreas Brandrud, «Teologien», i *Det kongelige Fredriks universitet 1811–1911*. Festskrift, 2: 18.

33. Om Steffens, se *Norsk Biografisk Leksikon*, 14¹: 457–471; 8²: 400f; jf. også brevvekslingen mellom Steffens og Schleiermacher in *Aus Schleiermacher's Leben* IV.

34. Også grev Herman Wedel Jarlsberg, som Schleiermacher besøkte på veien fra Christiania til Fredriksvern, var en nær venn av Henrich Steffens. Som studenter hadde de to lært hverandre å kjenne i Det Norske Selskab i København.

35. *Aus Schleiermacher's Leben* II: 499 (Christiania, 14. september).

36. Om Keilhau, se *Norsk Biografisk Leksikon*, 7¹: 242–244; 5²: 212f.

37. Om Holst, se *Norsk Biografisk Leksikon*, 6¹: 285–287; 4²: 358f.

sine kunnskaper og teorier at Steffens på det sterkeste hadde anbefalt undervisningsmyndighetene å sørge for et statsstipend til Keilhau, slik at han kunne studere videre i utlandet, blant annet i Berlin og på bergverksakademiet i den saksiske byen Freiberg.³⁸ Holst, som i 1824 ble gift med Dorothea Christierne Steffens (1805–1866), en niese av Henrich Steffens, var den første som avla doktorgraden (1817) ved det unge universitetet i Christiania. Som Keilhau hadde også han studert i utlandet og var i en årrekke den førende medisinprofessoren i Christiania. Et av interesseområdene hans var forbedringen av de helsemessige forholdene i fengslene; han kan derfor med rette betraktes som grunnlegger av norsk sosialmedisin.

Ved siden av disse to er også en Steffens nevnt i kalenderen til Schleiermacher. Her er det tale om en nevø av Schleiermachers venn og en bror av Dorothea Christierne. Som onkelen het også nevøen Henrich (1809–1867). Han var født i København, men ble, da faren døde tidlig, tatt hånd om av sin onkel, som på den tiden var professor i Breslau. I Breslau begynte Henrich junior å studere medisin, studerte så en tre års tid i Berlin og kom i 1832 til Christiania, der han fullførte studiet to år senere. I sitt nye hjemland ble han en anerkjent lege, som innehadde flere offentlige verv. I årene 1859–1866 var han stadsfysikus i hovedstaden.³⁹

Det kunne være nærliggende å bemerke at Schleiermachers opphold i Christiania synes å ha hatt mer med *geologi* enn med *teologi* å gjøre. Med de to teologiske professorene, Hersleb og Stenersen, hadde den tyske professoren tilsynelatende ikke spesielt mye å gjøre. Han oppsøkte dem, som nevnt, og orienterte seg hos dem om det teologiske fakultetet. I brev til kona kommenterer han at fakultetet deres i høy grad var anlagt «en miniature», men han tilføyer – uten nærmere begrunnelse – at det ikke desto mindre hadde «noen betydelige særegne fortrinn» som han misunte det for.⁴⁰

Av spesiell interesse for Platon-oversetteren Schleiermacher var ganske sikkert besøket hos Georg Sverdrup (1770–1850)⁴¹ på torsdagskvelden. Etter endt studium i København hadde Sverdrup studert videre hos den berømte klassiskfilologen og universitetsbibliotekaren Christian Gottlob Heyne i Göttingen, et universitet som på den tiden gjaldt som et av de fremste i Tyskland. Under dette studieoppholdet ble han også kjent med den tyske romantikken, som sammen med den klassisistiske dannelsen kom til å prege hans videre utvikling. Etter noen år som lærer, fra 1805 som professor i København, ble han tilbudt professoratet i gresk språk og litteratur ved det nyopprettede universitetet i Christiania. Her overtok han også ansvaret for å bygge opp universitetsbiblioteket og innehadde stillingen som universitetsbibliotekar gjennom hele sitt akademiske liv.

Om den festlige fredagskvelden hos professor Holst forteller Schleiermacher i brev til kona at Schwerin og han «først henimot midnatt» kom tilbake til hotellet. Og han fortsetter: «Ettersom det også var mye snakk om Steffens, våknet en mengde gamle minner.»⁴² Men denne kvelden manglet en gjest som ubetinget skulle ha vært der og nok også selv gjerne hadde vært til stede. Niels Treschow (1751–1833), den betydeligste norske filosofen

38. John Peter Collett, *Universitetet i Oslo 1811–2011*, bok 1: *1811–1870 Universitetet i nasjonen* (Unipub, 2011), 266.

39. Om Steffens, se *Norsk Biografisk Leksikon*, 17¹:103–120; jf. også *Dansk biografisk lexikon* 16: 356f.

40. *Aus Schleiermacher's Leben* II: 499 (Christiania, 14. september).

41. Om Sverdrup, se *Norsk Biografisk Leksikon*, 15¹:372–378; 9²:42f.

42. *Aus Schleiermacher's Leben* II: 499 (Christiania, 14. september).

på den tiden, lå dødssyk til sengs. Treschow hadde (1780–1789) vært rektor på en skole i Helsingør, der Steffens noen år var hans elev. Fra Helsingør vendte Treschow tilbake til Norge og var rektor ved katedralskolen i Christiania til han i 1803 ble kalt til den professorstillingen i filosofi i København som også Steffens hadde hatt forhåpninger om. Året i forveien hadde Steffens i en legendarisk forelesningsrekke introdusert den tyske romantiske filosofien i Norden,⁴³ og forelesningene ble en slik suksess at hans håp om fast stilling nok ikke var helt ugrunnet. Utvilsomt ble Treschow foretrukket av universitetsledelsen fordi man fryktet at den unge romantikeren kunne komme til å skape forvirring i hodet på studentene.

Etter ti år som professor i København ble Treschow i 1813 kalt til det første professoratet i filosofi ved det nylig grunnlagte universitetet i Christiania. Tilbake i hjemlandet ble han politisk aktiv og tok del i forhandlingene i brytningsåret 1814. Flere perioder satt han som minister i Kirke- og undervisningsdepartementet. Som en av de første professorene ved det nye universitetet hadde han en avgjørende innflytelse på dets utvikling i denne første fasen. Som filosof hadde han en betydelig produksjon; skrifter av ham ble også oversatt til tysk. Viktige forbilder for hans egen filosofi var Spinoza, Leibniz og John Locke. Kant, som han allerede tidlig underkastet et grundig studium, synes ikke å ha tiltalt ham i samme grad. Han la vekt på å tenke selvstendig og så det som filosofiens vesentlige oppgave å tjene som «oppdragelse til humanitet».⁴⁴

Et besøk på Mellom-Tøyen hos den sengeliggende Treschow på søndag formiddag, rett før reisen gikk videre, var siste post på Schleiermachers program i Christiania. Til sin kone skrev han i det neste brevet at han hadde funnet besøket «meget interessant»:

Kona sa til meg at blant alle tyske lærde var hans største ønske å stifte bekjentskap med meg, etter som han mente å være mest åndsbeslektet med meg. Jeg var da også glimrende opplagt til å gi meg inn på det filosofiske, men dels holdt han meg tilbake, den legen som hadde brakt meg ut til ham, og dels hadde jeg også svært lite tid. Dessverre merket jeg på hjemveien at legen var betenkt over tilstanden til den fortreffelige gamle mannen og mente at dersom ikke appetitten snart vendte tilbake, kunne dette kanskje være det siste engasjerte og innholdsrike øyeblikket i livet til den fortreffelige gamle mannen. Så livfull som han var, og etter hele utseendet å dømme, hadde ikke jeg lagt merke til noe slikt.⁴⁵

Legen, ingen ringere enn Frederik Holst, fikk rett. En uke etter Schleiermachers besøk døde Niels Treschow, 82 år gammel. Schleiermacher var faktisk en av de siste som fikk anledning til å besøke ham. De to eldre herrene fant tydeligvis tonen. Samtalen deres gjaldt de store spørsmålene i livet, og spesielt i de etiske grunntankene skal de ha funnet hverandre i full overensstemmelse.⁴⁶ Liksom Schleiermacher var også Treschow vokst opp i et hjem

43. Henrich Steffens, *Indledning til filosofiske Forelæsninger i København 1803* (utg. Harald Höffding og B.T. Dahl; København: Gyldendal, 1905).

44. Om Treschow, se *Norsk Biografisk Leksikon* 17¹: 103–120; 9²: 241f; jf. også A.H. Winsnes, *Niels Treschow: en opdrager til menneskelighet* (Oslo: Aschehoug, 1927) og H.O. Christophersen, *Niels Treschow 1751–1833. En tenker mellom to tidsaldrer* (Oslo: Grøndahl & Sønns forlag, 1977).

45. *Aus Schleiermachers Leben* II: 499 (Jarlsberg, 17. september).

46. Jf. Winsnes, *Niels Treschow*, 207.

preget av herrnhuternes pietisme, og 16 år gammel fulgte han en yngre bror til en pedagogisk institusjon i Zeist i Nederland. I løpet av noen sommeruker lærte han der noen ledende herrnhutere å kjenne. Riktignok stilte han seg senere, liksom Schleiermacher, kritisk til mye i sin pietistiske oppdragelse, men ganske sikkert har vesentlige impulser fra denne arven likevel etterlatt spor i hans tenkning og gjerning. Slik ser det her virkelig ut til å ha funnet sted et møte mellom to åndsbeslektede menn, mellom to «herrnhutere av en høyere orden»,⁴⁷ som i beste samklang kunne forstå hverandre på en felles grunn.

AVSLUTTENDE BETRAKTNINGER

Etter at vi nå har fulgt Schleiermacher på hans lange reise gjennom Skandinavia og fått en viss oversikt over hans erfaringer og samtalepartnere, er det avslutningsvis naturlig å spørre hvorfor han begav seg ut på dette store reiseprojektet. Noen slags forelesningsturné var det ikke; forelesninger holdt han ikke noe sted. Det akademiske innholdet av reisen begrenser seg i det store og hele til samtaler med likesinnete kulturpersonligheter som han delvis var kjent med fra før, og til forskjellige møter med de teologiske fakultetene i Skandinavia. I løpet av de åtte ni ukene fikk Schleiermacher både frisket opp gamle kontakter og knyttet nye, og framfor alt ble han i København mottatt og feiret med alle tenkelige æresbevisninger.

En første antydning om formålet med denne reisen, slik Schleiermacher selv så det, er å finne i memoarene til Henrik Reuter Dahl, som fikk uventet besøk av Schleiermacher i Lund. I samtalen med ham skal Schleiermacher ha sagt at han ønsket å besøke sin venn fra ungdommen, Brinkman, og at han dessuten ønsket å «forfriske» seg.⁴⁸ Gjennom Brinkman hadde Schleiermacher hele livet en forbindelse med hans hjemland, og flere besøk av svenske akademikere i Berlin kan trolig ha aktualisert tanken om en gjensitt. Men Schleiermachers ønske om en gang å se Sverige med egne øyne kan også ha hatt andre motiv. Ikke sjelden tilbrakte familien Schleiermacher sommerferien på Rügen, og det er lett å forstå at utsynet ut over Østersjøen kan ha gitt lyst til å utforske landet på den andre siden. Kanskje kan denne lysten også ha blitt styrket av familiære forbindelser. Både Ludwig von Mühlentfels, en fetter av Schleiermachers kone,⁴⁹ og Ernst Moritz Arndt, som var gift med Schleiermachers søster Nanny, hadde hatt lengre opphold i Sverige. I et fire binds verk hadde Arndt jamvel utgitt en utførlig beretning om sin reise i Sverige i 1804,⁵⁰ et verk som Schleiermacher skaffet seg et par dager før avreisen.⁵¹ For Schleiermacher var det nok, som han skrev

47. Som voksen, moden teolog karakteriserte Schleiermacher seg selv som «herrnhuter av en høyere orden».

48. Reuter Dahl, *Ärkebiskop Henrik Reuter Dahls memoarer*, 112.

49. En etappe i det urolige og delvis dramatiske livet til Ludwig von Mühlentfels var et mangeårig (1821–1828) eksil i Sverige. Av korrespondansen mellom Schleiermacher og kona går det fram at det hadde vært på tale at Mühlentfels skulle reise med til Sverige. Det ble det ikke noe av, men han kom tydeligvis en snartur til Berlin i forveien for å gi Schleiermacher «instruksjoner» for reisen. *Aus Schleiermachers Leben* II: 480 (Berlin, ultimo juli).

50. Ernst Moritz Arndt, *Reise durch Schweden im Jahre 1804* (Berlin: G.A. Lange, 1806).

51. Jf. *Kritische Gesamtausgabe* 15: 862. (Anhang. Günter Meckenstock: Schleiermachers Bibliothek nach den Angaben des Rauchschen Auktionskatalogs und der Hauptbücher des Verlages G. Reimer. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage).

til Brinkman på den andre reisedagen, som om en gammel drøm endelig gikk i oppfyllelse.⁵² Og nettopp dette ønsket: å se igjen denne mangeårige, gode vennen en siste gang, vil nok mer enn noe annet ha motivert Schleiermacher til hans skandinaviske reise.

Mot denne bakgrunnen er det lett å forstå at Sverige og Danmark kunne fortone seg som attraktive reisemål for Schleiermacher. Men hvorfor la han også den omstendelige omveien om Christiania inn i reiseprogrammet? Her hadde han ingen personlige kontakter og kunne ikke regne med å finne teologiske meningsfeller ved universitetet. En forklaring kunne ligge i hans egen karakteristikk av reisen som «forfriskning» og i den reiselysten som ble nevnt tidligere. Om ekspedisjonen gjennom de tre skandinaviske landene var tidkrevende og anstrengende, gav disse besværlighetene kanskje noe tilbake på den måten at Schleiermacher i dette tidsrommet i det minste kunne glemme plikter og oppgaver i Berlin?

Men det kan også tenkes en annen nærliggende forklaring på avstikkeren til Norge og Christiania. I Henrich Steffens hadde Schleiermacher i sin vennekrets også en mann som i det minste var født i Norge. Steffens hadde riktignok en tysk far og en dansk mor og han forlot allerede i sitt sjuende år landet der han ble født, et land som han bare så igjen tre ganger (1794, 1824, 1840). Likevel beholdt, ja *dyrket* Steffens en norsk identitet. Han følte det som om han gjennom en hemmelig, usynlig kraft var bundet til den mektige fjellverdenen i dette landet.⁵³ Etter eget utsagn hadde han også inntrykk av at det stedet han kom fra, gjorde ham mer interessant for tyskerne enn hans egen personlighet. Tyskerne hadde, mente Steffens, en «fantastisk» forestilling om Norge som et nærmest eksotisk land, langt utenfor allfarvei. Ja, man var visstnok forbauset over at en nordmann kunne bevege seg utvungent i dannet selskap, uten å vekke oppsikt.⁵⁴ Med slike forestillinger kom Schleiermacher ganske sikkert ikke til Christiania. Men usannsynlig er det ikke at han nettopp gjennom sitt vennskap med Steffens fikk en ekstra tilskyndelse til å oppsøke det landet som vennen opprinnelig kom fra, og til å komme i personlig kontakt med hans gamle lærer, Niels Treschow.

Så langt har vi spurt om hensikten og formålet med Schleiermachers reise. Til slutt ville det være naturlig å spørre om utbyttet av den og om dens betydning for Schleiermachers senere liv og virke. Men i Schleiermachers tilfelle faller et slikt spørsmål bort av seg selv, ettersom han dessverre døde av en lungebetennelse 12. februar 1834, bare fire måneder etter hjemkomsten. Sikker er det imidlertid at han så med tilfredshet tilbake på sine skandinaviske uker. Til sønnen Ehrenfried skrev kona at mannen hadde kommet «styrket og oppglødd» hjem,⁵⁵ mens Schleiermacher selv ikke kunne få fullrost all den vennlighet han overalt hadde opplevd. En utførlig reiseberetning kunne han ikke tilby sønnen – i denne sammenhengen henviste han til sin reisefelle –; selv hadde han bare gjort «korte notater» i kalenderen sin,⁵⁶ notater som han åpenbart benyttet som grunnlag for en mer utførlig,

52. *Aus Schleiermacher's Leben* IV: 408 (Putzar bei Anclam, 7. august).

53. Atterbom, som på sin store utenlandsreise tilbrakte noen tid hos Steffens i Breslau, forteller at Steffens iblant var plaget av dårlig samvittighet fordi han hadde vendt sitt fedreland ryggen, et land som i denne sammenhengen både kunne bli forstått som Danmark og som Norge; jf. Atterbom, «Minnen», 629.

54. *Norsk Biografisk Leksikon* 8²: 400.

55. *Aus Schleiermacher's Leben* II: 507 (Berlin, 4. oktober).

56. Idem 507f. (Berlin, 6. november).

muntlig beretning mens familien drakk te. Selv om han ikke ble forunt noen langsiktig virkning av reisen sin, kunne den reiselystne professoren i det minste i familiens krets på denne måten bearbeide og dermed gjenoppleve de mange inntrykkene og erfaringene han hadde med seg fra de tre skandinaviske landene.

TILLEGG TIL ARTIKKELEN

Etter at artikkelen var innlevert til Teologisk tidsskrift, har Simon Gerber ved Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften kommet over et udatert brevfragment som har vist seg å være avslutningen av en rapport om Skandinavia-turen som Schleiermacher skrev til sin svoger Ernst Moritz Arndt (jf. anm. 50). Liksom Schleiermachers «Tageskalender» (jf. anm. 21) er også denne teksten transkribert av Elisabeth Blumrich. Bortsett fra noen mindre detaljer bringer den ikke vesentlig nytt ut over det som de øvrige kildene allerede har gitt. I omtalen av norgesoppholdet har Schleiermacher en bemerkning som viser at Gausta var målet for ekspedisjonen til Telemark. Tydeligvis ønsket Keilhau å gi de tyske gjestene et inntrykk av den mektige norske fjellverdenen. Slik gikk det altså ikke, men Schleiermacher lot likevel til å være fornøyd med oppholdet i Norge: «Skjønt jeg slett ikke har sett den grandiose naturen i Norge, men bare den milde, må jeg likevel si at både når det gjelder land og folk må jeg sette Norge framfor Sverige. I Norge fant jeg aldri den tilbøyeligheten til servilitet som den svenske bonden mange steder har.»